

ماهیت برگه چک ثبت‌نشده در سامانه صیاد و امکان سنجی طرح دادخواست الزام به ثبت آن در سامانه

یاسر مرادی*
محمدامین صفرزاده**

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۱۲

چکیده

استفاده گسترده از چک و لزوم نظارت بر فرایند صدور تا وصول آن، علت توجه خاص قانون‌گذار نسبت به این سند تجاری بوده است. مهم‌ترین قانون در خصوص چک، قانون صدور چک با آخرین اصلاحات است؛ چراکه باهدف جلوگیری از صدور چک‌های بلامحل از مبدأ و حرکت به سمت تماماً الکترونیکی شدن این سند، سامانه صیاد را ایجاد و ثبت چک در آن را الزامی کرد. بااین‌حال باتوجه به عدم فرهنگ‌سازی لازم و نگاه سنتی بسیاری از استفاده‌کنندگان از این سند تجاری، مشکل جدیدی با عنوان عدم ثبت چک در سامانه ایجاد شد که تبعات اجتماعی و حقوقی زیادی به دنبال داشت. اصلی‌ترین پرسشی که در این خصوص مطرح می‌شود «ماهیت حقوقی برگه چک ثبت‌نشده از لحاظ سند مدنی یا تجاری بودن آن است». پاسخ، حقوق دارنده سند را تحت‌تأثیر قرار داده؛ چراکه پرسش دیگری را ایجاد کرده است که «آیا امکان طرح دعوی الزام به ثبت چک در سامانه علیه صادرکننده در محاکم حقوقی وجود دارد یا خیر؟». در پژوهش حاضر ضمن اتخاذ روش توصیفی تحلیلی، با مطالعه در منابع کتابخانه‌ای و قوانین موضوعه از طریق گردآوری نظرات حقوق‌دانان و استدلال بر اساس متن قانون، پاسخ سؤالات پیش‌گفته مشخص گردید. نتیجه نهایی این مطالعه، پس از طرح تفصیلی ادله طرفین اختلاف، رد دلایل قائلین به تجاری بودن این سند ثبت نشده در سامانه بود که با اثبات مدنی بودن آن، مسموع بودن دعوی الزام به ثبت چک در سامانه نیز محکوم به رد خواهد شد؛ در نتیجه باید برای فرهنگ‌سازی الزام مردم به ثبت چک و اعتبار دادن به سامانه‌های بانک مرکزی کوشید.

کلیدواژه‌گان:

اسناد تجاری، الزام به ثبت، چک الکترونیک، سامانه صیاد، صدور چک.

* دکتری، دانشکده حقوق، دانشگاه مفید، قم، ایران (نویسنده مسئول)

yaser110us@gmail.com

** دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشکده معارف اسلامی و حقوق، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران.

ma.safarzadeh@isu.ac.ir

Copyright: ©2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

جامع‌ترین قانون در خصوص چک، که در حال حاضر نیز به قوت خویش باقی است، قانون صدور چک مصوب ۱۳۵۵ مجلس شورای ملی با اصلاحات بعدی آن است. قانون‌گذار به‌واسطه تغییر نیازهای اجتماعی و عرف تجاری، در طی سال‌های ۱۳۷۲، ۱۳۸۲، ۱۳۹۷ و ۱۴۰۰ تغییرات عمده‌ای را در قانون مذکور اعمال کرد. از جمله اصلی‌ترین اصلاحات اعمال شده بر قانون صدور چک مصوب ۱۳۵۵، تغییر کارکرد پرداخت نقد و سند حال بودن چک به سند پرداخت و عهده‌دار است. بدین ترتیب براساس اصلاحات سال ۱۳۸۲، صدور چک و عهده‌دار پذیرفته و مقرر شد که حساب صادرکننده باید در تاریخ مندرج در چک و نه لزوماً تاریخ صدور، دارای موجودی باشد و بانک نباید وجه چک را پیش از تاریخ مندرج بر روی برگه چک پرداخت کند. در اصلاحات سال ۱۳۹۷ نیز بار دیگر قانون‌گذار با به رسمیت شناختن کارکرد پرداخت مدت‌دار برای چک، سعی در کاهش ریسک معاملات مبتنی بر چک داشته است.

قانون‌گذار در قانون اصلاح قانون صدور چک مصوب ۱۳۹۷ در قالب بنیادی‌ترین اصلاح قانون صدور چک، تلاش کرده تا با تغییر رویکرد اساسی در خصوص به رسمیت شناختن ماهیت و کارکرد حقیقی چک در جامعه از یک سو و از طرف دیگر بهره‌مندی از ظرفیت‌های موجود در حوزه فناوری اطلاعات در فرایندهای مربوط به چک، اعم از الکترونیکی کردن فرایند اعطای دسته‌چک، صدور و انتقال چک و توسعه چک الکترونیک برای حل مسائل و مشکلات مربوط به چک‌های کاغذی برآید.^۱

به‌منظور کاهش چالش‌ها و رخدادهایی همچون جعل، کلاهبرداری، سرقت، مفقودی چک و کاهش حجم چک‌های بی‌محل قانون‌گذار مبنای تسویه چک را مبلغ و تاریخ مندرج در سامانه صیاد قرار داده و سعی کرده برگه چک را صرفاً به‌عنوان معرف و رسید اطلاعات مندرج در سامانه بانکی معرفی کرده و به‌تدریج در مسیر حذف فیزیکی چک و تماماً الکترونیکی شدن این ابزار پرداخت گام بردارد. باوجوداین، به‌روز نبودن قانون تجارت و حتی برخی از مواد قانون صدور چک، موجب شده تا در تعارض میان مندرجات برگه چک و سامانه صیاد، ابهامات متعددی ایجاد شود.^۲

۱. مرادی، یاسر و محمد نوری، **چک (نکات کاربردی؛ از صدور تا پرداخت)**، تهران: انتشارات اندیشه ارشد،

۱۴۰۱، ص ۹.

۲. همان.

همان‌گونه که سابقاً بیان شد، اصلی‌ترین اصلاحات سال ۱۳۹۷ قانون صدور چک حول محور استفاده از ظرفیت‌های فناوری اطلاعات در راستای تحقق کامل بانکداری الکترونیک و رسیدن به حکمرانی هوشمند و نظارت برخط بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران بر تمام فرایند استفاده از چک به‌عنوان ابزارپرداخت رایج است. با همین هدف و در راستای کاهش صدور چک بلامحل از مبدأ، قانون‌گذار در ماده ۸ قانون اصلاح قانون صدور چک مصوب ۱۳۹۷، سامانه الکترونیکی «صیاد» را برای صدور و ظهرنویسی چک در قالب ماده ۲۱ مکرر پیش‌بینی کرد. قانون‌گذار در این ماده الزامات صدور، انتقال و وصول خاصی را بر چک‌های صیادی جدید (بنفش رنگ) وضع کرد که تا پیش از این مسبوق به سابقه نبود. پس از رونمایی از این نوع چک، بانک‌ها از ابتدای سال ۱۴۰۰ مکلف شدند که صرفاً این نوع چک‌ها را در اختیار متقاضیان دریافت دسته‌چک قرار دهند که این گام با راه‌اندازی سامانه الکترونیکی صیاد تکمیل شد.

اقدامات بانک مرکزی برای راه‌اندازی سامانه صیاد در وهله اول معطوف به یکسان‌سازی شکلی برگه‌های چک شامل طرح، محتوا و ابعاد دسته‌چک شد تا پس از اصلاح رویه و روال صدور دسته‌چک توسط بانک‌ها و همچنین افزایش مؤلفه‌های امنیتی چک در قالب چک صیادی سری اول (نخودی رنگ) نهایتاً سامانه صیاد در شهریور ۱۳۹۶ به‌صورت رسمی راه‌اندازی گردید. بر اساس ماده ۲۱ مکرر قانون صدور چک (الحاقی ۱۳۹۷)، صدور هر برگه چک علاوه بر ثبت مندرجات روی برگه اعم از مبلغ، تاریخ و شناسه یکتای صیادی در سامانه صیاد، نیازمند ثبت اطلاعات هویتی دارنده چک نیز هست و از این‌پس صدور و انتقال چک‌های صادره از دسته‌چک‌های ارائه‌شده پس از پایان اسفندماه سال ۱۳۹۹، تنها از طریق سامانه مذکور انجام خواهد گرفت و ملاک تسویه چک مبلغ و تاریخ مندرج در سامانه است. همچنین در ادامه تبصره ۱ ماده مذکور این‌چنین بیان شده است: «در صورتی که مالکیت آنها در سامانه صیاد ثبت نشده باشد، مشمول این قانون نبوده و بانک‌ها مکلف‌اند از پرداخت وجه آنها خودداری کنند. در این موارد، صدور و پشت‌نویسی چک دروجه‌حامل ممنوع است و ثبت انتقال چک در سامانه صیاد جایگزین پشت‌نویسی چک خواهد بود».

اکنون با توجه به پیشینه تقنینی و توجه ویژه قانون‌گذار به جلوگیری از صدور چک بلامحل از بدو قانون‌گذاری در سال ۱۳۱۲ و پس از آن و پیش‌بینی سامانه الکترونیک صیاد در کنار برگه فیزیکی چک در اصلاحات اخیر قانون صدور چک، ابهامی اساسی را در نظر و عمل ایجاد کرده

است و آن وضعیتی است که چک از طریق برگه بدون ثبت در سامانه، صادر و تحویل دارنده شده است. حال در وضعیت موصوف پرسشی اساسی مطرح خواهد شد که اساساً «ماهیت حقوقی این برگه که در سامانه ثبت نشده، چیست و چه ارزشی دارد؟» و سؤال دیگر که فرع بر سؤال اول است در خصوص حقوق دارنده این برگه و نحوه رسیدن وی به مطالبات مالی‌اش مطرح می‌شود؛ «آیا طرح دادخواست الزام به ثبت چک در سامانه صیاد، قابلیت استماع دارد یا خیر؟» و «مبنای حقوقی و قانونی طرح چنین دادخواستی بر اساس عمومات قانون مدنی و تجارت چیست؟» در جستار حاضر با این فرض که ثبت چک در سامانه بر اساس آخرین اصلاحات قانون صدور چک به‌عنوان رکن اساسی عمل صدور چک در نظر گرفته شده و عمل صدور چک فرایندی تشریفاتی شده است، اساساً این سند را بدون ثبت در سامانه فاقد وصف تجاری می‌داند و به تبع تلاش برای استنباط این موضوع از متن قانون، به نظر می‌رسد دعوای الزام به ثبت چک هرچند مزایای متعددی دارد، فاقد اعتبار قانونی است؛ چراکه صرف وجود سند مدنی در دست دارنده به‌تنهایی برای اثبات وجود تعهد به ثبت و مترتب شدن آثار سند تجاری بر آن، کافی به نظر نمی‌رسد.

سابقاً مقاله همایشی با عنوان «ماهیت حقوقی عدم ثبت چک در سامانه صیاد»^۱ ضمن بررسی ابعاد موضوع، ماهیت چنین چکی را سند مدنی دانسته است. با این حال، استدلال قائلین به سند تجاری بودن این برگه مورد دقت نظر قرار نگرفته و به همین دلیل مقاله حاضر به دلیل آنکه دلایل قائلین به هر دو نظر را به‌صورت جامع‌تری بیان کرده است، با اثر پیشین دارای تمایز است. از طرف دیگر، اثر حاضر قابلیت استماع دعوای الزام به ثبت چک در سامانه را به‌عنوان یکی از آثار ماهیت مدنی یا تجاری بودن چنین برگه‌ای بررسی کرده؛ درحالی‌که هیچ پژوهشی سابق‌براین به این موضوع نپرداخته است.

همچنین مقاله همایشی با عنوان «بررسی ضمانت اجرای عدم ثبت چک صیادی»^۲ علاوه بر بیان اصول حاکم بر چک و شرایط شکلی ناظر بر چک‌های صیادی، امتیازات خاص قانون صدور چک را برشمرده، ولی در خصوص تجاری یا مدنی بودن سند حاضر بحث نکرده و نتیجتاً به دعوای الزام به ثبت چک در سامانه صیاد نپرداخته است.

۱. کریمی‌منش، زینب و علی قاضی، «ماهیت حقوقی عدم ثبت چک در سامانه صیاد»، پانزدهمین کنفرانس بین‌المللی حقوق و علوم قضایی، ۱۴۰۲.
۲. یاورپور، محمد، «بررسی ضمانت اجرای عدم ثبت چک صیادی»، هشتمین کنفرانس بین‌المللی فقه، حقوق، روان‌شناسی و علوم تربیتی در ایران و جهان اسلام، ۱۴۰۳.

۱. ماهیت چک ثبت‌نشده؛ سند مدنی یا سند تجاری

همان‌گونه که در مقدمه بیان شد، ماده ۲۱ مکرر قانون صدور چک و تبصره ۱ (اصلاحی ۱۴۰۰) در خصوص وضعیت چکی که به‌صورت فیزیکی صادر شده، اما در سامانه صیاد ثبت نشده، به‌طور صریح حکمی را بیان نکرده است. تبصره ماده مذکور فقط در جمله ابتدایی چنین بیان می‌دارد: «درمورد برگه چک‌هایی که از دسته‌چک‌های ارائه‌شده پس از پایان اسفندماه سال ۱۳۹۹ صادر می‌شوند، ... در صورتی که مالکیت آنها در سامانه صیاد ثبت نشده باشد، مشمول این قانون نبوده و بانک‌ها مکلف‌اند از پرداخت وجه آنها خودداری نمایند». همچنین قسمت اخیر تبصره بیان داشته است: «در کلیه برگه‌های دسته‌چک‌های ارائه شده پس از تاریخ فوق‌الذکر باید عبارت (صدور و پشت‌نویسی چک بدون درج در سامانه صیاد فاقد اعتبار است) درج شود». بیان قانون‌گذار و اوصاف، نشان‌دهنده این امر است که در موضوع مانحن‌فیه، تفاسیر دکترین حقوقی تا چه اندازه می‌تواند وضعیت ابهام را برطرف کند؛ چراکه در خصوص عبارت «مشمول این قانون نبوده» و عبارت «فاقد اعتبار است» اختلاف نظر وجود دارد.

پژوهش حاضر صرفاً دارای جنبه وکالتی و در مقام دفاع از حقوق دارنده نیست؛ بلکه نشان‌دهنده رویکرد تحلیلی است. در حقوق مدنی و تجاری (امور حقوقی به معنای اخص)، پذیرفتن یک نظر می‌تواند منجر به تقویت یا تضعیف موضع طرفین دعوا گردد. به بیان دیگر، اگر این برگه صرفاً یک سند مدنی باشد، پس اعتبار تجاری ندارد و نتیجتاً امکان الزام به ثبت در سامانه هم وجود نخواهد داشت؛ پس لاجرم طرف صادرکننده و موضع او، که چک را صادر کرده و خلف وعده کرده، تقویت می‌شود. اما در مقابل، در صورتی که نظر خلاف پذیرفته شود، موضع دارنده چک که طلبکار است تقویت خواهد شد. در ادامه اهم دلایل قائلین به هر دو نظر بیان و پس از آن به بررسی آثار ناشی از آن پرداخته می‌شود.

۱.۱. دلایل قائلین به ماهیت تجاری

مطابق ماده ۱۲۸۴ قانون مدنی، سند هر نوشته قابل انتساب است. به همین علت قائلین به هریک از دو نظر متفق‌القول‌اند که با توجه به امضای صادرکننده روی برگه، سندیت دارد. آنچه محل اختلاف است، سند تجاری بودن این برگه است. در مقام کشف این موضوع، قائلین به سند تجاری بودن بر این نظرند که چک در قانون تجارت تعریف شده و اساساً قانون صدور چک در

موضع تعریف چک نیست. ماده ۳۱۰ قانون تجارت چک را تعریف کرده و بیان داشته که چک ورقه‌ای است که شرایط مندرج در این قانون را داراست. دکترین حقوقی قائل به ماهیت تجاری، این چنین استدلال کرده‌اند که چک ثبت نشده در سامانه، برگه‌ای است که شرایط چک مطابق قانون تجارت را همراه با امضای صادرکننده دارد.

ادعایی به فراخور اصلاحات قانون صدور چک در سال ۱۳۹۷ و ۱۴۰۰ مطرح شده که ثبت در سامانه مطابق ماده ۲۱ مکرر و تبصره ۱ آن، به شرایط صدور چک که در قانون تجارت آمده، اضافه شده و قانون‌گذار عنصر جدیدی را برای صدور چک قرار داده است. در پاسخ به این ادعا سه استدلال بیان شده است: اولاً استدلال بر مبنای تفسیر بنیادی و کل‌گراست با این بیان که تعریف چک از قانون تجارت آمده، بنابراین چک ثبت‌نشده همچنان چک در مفهوم مدنظر قانون تجارت است؛ زیرا چک ابزار پرداختی است که بدو توسط تجار ایجاد شد و سپس قانون‌گذار برای آن شرایطی را وضع کرد؛ پس کماکان عرف تجاری و قانون تجارت در تعیین چک بودن این برگه نقش بسزایی دارد. با عنایت به جایگاه قانون تجارت در تعریف اسناد تجاری، موارد دیگری از تعارض سایر قوانین با قانون تجارت در ادامه بر شمرده می‌شود. با وجود این به نظر می‌رسد استفاده از قیاس منطقی چندان در اثبات مدعا صحیح نباشد؛ چراکه پایه استدلال چندان محکم نیست.

۱. براساس شرایط صدور چک که در قانون تجارت آمده، در گذشته هم در خصوص چک بودن برگه‌ای که به امضای صادرکننده رسیده، اما سایر مندرجات آن تکمیل نشده است، اختلاف نظر وجود داشت که نهایتاً با پذیرش تئوری وکالت، صدور چنین چک‌هایی صحیح تلقی شد. رویکرد فوق خود شاهدی بر این مدعاست که برگه‌ای را که به لحاظ شکلی توسط بانک در قالب چک صادر شده است، همچنان می‌توان مشمول قواعد قانون تجارت در خصوص چک بر شمرد؛ هر چند که یکی از شرایط صدور را نداشته باشد. پس به قیاس اولویت برگه‌ای که شرایط صدور قانون تجارت را دارد ولی در سامانه ثبت نشده، کماکان مشمول حکم قانون تجارت بوده و سند تجاری است.

۲. مستند به مواد ۲۴۹، ۲۸۰ و ۲۹۳ قانون تجارت، وخواست اسناد تجاری در مهلت مقرر از الزامات استفاده از مزایای قانونی در خصوص اسناد تجاری است و در صورتی که سند تجاری وخواست نشده باشد، امکان مراجعه به ظهنویس و ضامنین ایشان به صورت تضامنی از بین

خواهد رفت. طبق ماده ۳۱۵ قانون تجارت، وخواست چک نیز مانند سایر اسناد تجاری برای بهره‌مندی از مزایای قانونی آن لازم است باین‌حال، ماده ۳ قانون صدور چک مصوب ۱۳۵۵^۱ برگه‌ای را تحت عنوان گواهی عدم پرداخت در خصوص چک ایجاد کرد. در خصوص جایگاه قانونی گواهی عدم پرداخت و سندیت آن در اثبات دعوا اختلاف نظر وجود داشت که نهایتاً به موجب رأی وحدت رویه ۵۳۶ مورخ ۱۳۶۹/۷/۱۰ هیئت عمومی دیوان عالی کشور^۲، گواهی مذکور به منزله وخواست تلقی شد. در این بازه تا اصلاحات سال ۱۳۹۷ دارنده می‌توانست در صورت عدم تأدیه وجه، چک را وخواست کند یا از بانک گواهی عدم پرداخت بگیرد؛ فلذا اگر برای چکی، گواهی عدم پرداخت گرفته می‌شد، اما وخواست مطابق قانون تجارت انجام نمی‌شد، کماکان تلقی از این برگه، چک منطبق با قانون تجارت بود و عدم دریافت گواهی مزبور در مقامی نبود که بتواند وصف سند تجاری بودن این برگه را ساقط کند. با این قیاس هم به‌نحوی می‌توان به این نتیجه رسید که با توجه به وضعیت تقنینی موجود، عدم ثبت چک در سامانه وصف سند تجاری را از بین نمی‌برد.

ثانیاً تفسیر اقتصادی نشان می‌دهد هدف از وضع قوانین تجاری، حداکثرسازی سود متعاملین بوده و نظام حقوق خصوصی به دنبال تفسیر قصد و انگیزه ایشان در معاملات است. در موضوع مانحن‌فیه، دارنده عوض قراردادی را داده؛ ولی معوض را که قرار بوده در قالب چک پرداخت شود به‌صورت کامل دریافت نکرده است. در واقع، برگه‌ای به دارنده (طرف اول معامله) داده شده که در سامانه ثبت نشده؛ پس قانون موظف به حمایت از دارنده‌ای است که حقوقش در حال تضییع است. رویکرد حمایتی قانون‌گذار از دارنده برای ایجاد تعادل معاملاتی، حفظ امنیت معاملات

۱. ماده ۳- هرگاه وجه چک به علتی از علل مندرج در ماده ۲ پرداخت نگردد، بانک مکلف است در برگ مخصوصی، که مشخصات چک و هویت و نشانی کامل صادرکننده در آن ذکر شده باشد، علت یا علل عدم پرداخت را صریحاً قید و آن را امضا و مهر نموده و به دارنده چک تسلیم نماید. در برگ مزبور باید مطابقت امضا صادرکننده با نمونه امضای موجود در بانک (در حدود عرف بانکداری) و یا عدم مطابقت آن از طرف بانک تصدیق شود. بانک مکلف است به‌منظور اطلاع صادرکننده چک فوراً نسخه دوم این برگ را به آخرین نشانی صاحب حساب که در بانک موجود است ارسال دارد. در برگ مزبور باید نام و نام خانوادگی و نشانی کامل دارنده چک نیز قید گردد.

۲. رأی وحدت رویه شماره ۵۳۶-۱۰/۷/۱۳۶۹.

خلاصه رأی: گواهی بانک محال‌علیه دایر به عدم تأدیه وجه چک که در مدت ۱۵ روز به بانک مراجعه‌شده به‌منزله وخواست است.

اقتصادی و در راستای تحقق اصل سرعت موردنظر قانون تجارت است؛ بنابراین دارنده سند تجاری باید بتواند از تمام حمایت‌های قانونی برای احقاق حقوق مالی‌اش استفاده کند و اساساً هدف از ایجاد اسناد تجاری در کنار اسناد مدنی، همین جنبه حمایتی بیشتر در اسناد تجاری بوده است. به‌عنوان مثال در اسناد مدنی با تبدیل تعهد، مسئولیت صادرکننده از بین می‌رود؛ درحالی‌که با توجه به وصف تجریدی در چک و دیگر اسناد تجاری، مسئولیت صادرکننده کماکان به قوت خود باقی است. همچنین در اسناد مدنی با ایرادات رابطه پایه تعهد سند از بین می‌رود؛ در صورتی‌که همان وصف تجریدی در اسناد تجاری منجر به عدم استماع ایرادات نسبت به دارنده غیرمستقیم با حسن نیت می‌شود. اساساً چک یکی از ارکان فعالیت تجاری به‌خصوص بانکی است که بدون آن فعالان اقتصادی دچار مشکل می‌شوند.

ثالثاً مبتنی بر تفسیر لفظی، ماده ۲۱، صدور چک را منوط به ثبت نکرده، بلکه تسویه چک را منوط به ثبت دانسته است. از طرف دیگر عبارت پایانی تبصره ۱ بیان می‌دارد: «در کلیه برگه‌های دسته‌چک‌های ارائه شده پس از تاریخ فوق‌الذکر باید عبارت "صدور و پشت‌نویسی چک بدون درج در سامانه صیاد فاقد اعتبار است" درج شود»؛ لذا آنچه از عدم اعتبار برداشت می‌شود، عدم سندیت نیست؛ چراکه سابقاً بیان شد صرف امضای صادرکننده روی برگه سندیت را ایجاد کرده است؛ بلکه اعتبار اینجا در معنای صحیح حقوقی به کار نرفته است و باید آن را بر معانی مورد نظر در سایر مواد یعنی عدم اعتبار جهت تسویه حمل کرد. به بیان دیگر، مبنای اعتبار، حاکمیت اراده در چارچوب قانون است. اراده قصد انشا است و آنچه به آن اعتبار می‌بخشد و حدود آن را مشخص می‌کند، قانون به‌عنوان اراده جمعی جامعه است.^۱ پس زمانی که تبصره ۱ ماده ۲۱ مکرر قانون صدور چک گفته: «... در صورتی که مالکیت آنها در سامانه صیاد ثبت نشده باشد، مشمول این قانون نبوده و بانک‌ها مکلف‌اند از پرداخت وجه آن خودداری کنند»؛ یعنی اراده صادرکننده فاقد اعتبار قانونی این قانون است و الا اراده وی در امضای چک همچنان اعتبار قانونی قانون تجارت را داراست. با این توضیح، باید تبصره ۱ ماده ۲۱ مکرر حمل بر ماده ۴ قانون صدور چک شود؛ به این معنا که اگر چکی در سامانه درج نشده باشد، قابل پرداخت نیست، نه اینکه اصلاً چک نیست. توجه شود که قابل پرداخت نبودن به معنای عدم صدور گواهی عدم

۱. شهیدی، مهدی، **تشکیل قراردادهای و تعهدات**، تهران: انتشارات مجد، ۱۳۹۸، صص ۵۵ - ۵۷.

پرداخت توسط بانک نیست. منظور قانون‌گذار از عبارت «مشمول این قانون نبوده»، عدم مشمولیت حمایت‌های قانون صدور چک و اصلاحات ۱۳۹۷ مانند اجرائیه مستقیم است. با این بیان، چکی که ثبت نشده باشد، اعتبار جهت تسویه ندارد، اما اگر الزام به ثبت در سامانه شود، در وهله بعد امکان تسویه توسط بانک وجود خواهد داشت.

از طرف دیگر، باید توجه داشت در مواد قانونی همواره عدم اعتبار مترادف با بطلان نیست. طبق ماده ۱۹۰ قانون مدنی، رضا و رشد از جمله شرایط اساسی صحت عقد به شمار می‌روند؛ حال آنکه نبود هر یک از اوصاف مذکور منجر به بطلان عقد نیست و کلمه «صحت» در ماده ۱۹۰ را باید به معنی «اعتبار» گرفت و اطلاق جمله، می‌تواند شامل شرط صحت و شرط نفوذ باشد.^۱ نظر فوق نشان می‌دهد که لفظ «فاقد اعتبار» در متن تبصره ۱ ماده ۲۱ مکرر قانون صدور چک نیز صرفاً در معنای عدم صحت نیست و چکی را که به این شکل صادر شده باشد، می‌تواند کماکان، چک با تعریف قانون تجارت و سند تجاری دانست.

علاوه بر موارد پیش‌گفته، ماده ۳ قانون صدور چک بیان می‌دارد: «صادرکننده نباید چک را به صورتی تنظیم نماید که بانک به عللی از قبیل عدم مطابقت امضا یا قلم‌خوردگی در متن چک، یا اختلاف در مندرجات چک و امثال آن از پرداخت وجه چک خودداری کند». بنابر نص قانون به نظر می‌رسد موارد مندرج جنبه حصری ندارد؛ چراکه ویژگی متمایزکننده‌ای در آنها نیست و عدم ثبت چک در سامانه تحت عنوان عام «تنظیم چک به صورتی که بانک از پرداخت وجه آن خودداری کند» جای می‌گیرد؛ زیرا عبارت «تنظیم» به صورت مطلق آمده و شامل تحریر فیزیکی و همچنین ثبت سامانه‌ای نیز است. تصریح نکردن به عدم ثبت چک در سامانه در ماده مذکور شاید به سبب این باشد که این ماده جزو مواد اصلاح‌شده در سال ۱۳۹۷ نیست و به نظر می‌رسد قانون‌گذار در آن زمان توجه کافی به پیشامد چنین موضوعی را نداشته است. باین حال، با استناد به اصول کلی حقوقی می‌توان عدم ثبت چک در سامانه را مشمول حکم ماده ۳ قانون صدور چک دانست و با استناد به ماده ۴ همان قانون، بانک را به صدور گواهی عدم پرداخت در خصوص چنین چک‌هایی مکلف کرد. این استدلال با ظاهر تبصره ۱ ماده ۲۱ مکرر، که بانک‌ها

۱. همان، صص ۱۲۵ و ۱۲۶.

را مکلف به خودداری از پرداخت وجه چنین چک‌هایی کرده است، همخوانی دارد و صدور گواهی عدم پرداخت مترادف با پرداخت وجه چک نیست.

لازم به ذکر است، قائلین به تجاری بودن این سند با استناد به استدلال فوق به بخش‌نامه بانک مرکزی در خصوص «اعلامیه عدم ثبت برگه چک در سامانه صیاد» اشکال وارد می‌کنند؛ چراکه از آثار استدلال فوق، در تعارض قرار گرفتن بخشنامه موصوف با قانون صدور چک است.

۱.۲. دلایل قائلین به ماهیت مدنی

در مواجهه با پرسش از ماهیت چکی که به لحاظ قانونی اقتضای ثبت در سامانه را داشته و باید ثبت می‌شده، اما ثبت نشده، چند استدلال در راستای شناسایی ماهیت مدنی برای آن قابل طرح است؛ بدین ترتیب که اولاً برگه موصوف، چک به معنای صحیح کلمه نیست؛ بلکه صرفاً سند تعهدآور مدنی است.^۱ علت این امر آن است که هرچند قانون‌گذار در قانون تجارت یک‌سری شرایطی اعم از درج نام صادرکننده، تاریخ، ذی‌نفع و... را برای صدور چک بیان کرده، ولی بلااشکال است که بعداً به موجب اصلاح قانون تجارت یا به موجب قانون دیگر، شرایطی بر این موارد افزوده شود. پس نمی‌توان قائل به سند تجاری بودن چکی بود که باید در سامانه صیاد ثبت می‌شده ولی نشده و این برگه را چک دانست؛ چراکه اساساً مشمول عنوان چک و به تبع آن مشمول قانون صدور چک نیست. مسلماً بیان شرط در قانون اخیر توسط قانون‌گذار باید در نسبت به قوانین ماقبل خود فهم شود؛ پس قانون‌گذار در قانون جدید یک شرطی را برای صدور چک اضافه کرده تحت عنوان «ثبت چک در سامانه صیاد» که این شرط به سایر شروط مندرج در قانون تجارت اضافه شده است. پس در بیان صحیح‌تر، شرایط شکلی صدور چک هم شامل شرایط قانون تجارت و هم شامل موارد قانون صدور چک و اصلاحات سال ۱۳۹۷ می‌شود. در واقع چک دارای ماهیت واحد تابع احکام اعتباری قانون است؛ پس اگر حکم قانونی شرطی را برای آن ذکر کرد، آن شرط نسبت به کلیت آن ماهیت واحد است و تفسیر احکام سایر قوانین نیز باید ناظر بر همان ماهیت واحد باشد.

ثانیاً الفاظ مصرح در متن قانون تقویت‌کننده جنبه سند مدنی بودن این برگه است. به بیان دقیق‌تر، تبصره ۱ ماده ۲۱ مکرر بیان داشته است: «در صورتی که مالکیت آنها در سامانه صیاد

۱. توکلی، محمد مهدی، **منظومه چک**، تهران: نشر مکتوب آخر، ۱۴۰۲، صص ۸۹ و ۹۰.

ثبت نشده باشد، مضمول این قانون نبوده»، شاید تا اینجا ظاهر امر، تقویت کننده تفسیر لفظی قائلین به سند تجاری بودن این برگه باشد ولی در ادامه همین بند گفته شده: «و بانک‌ها مکلف‌اند از پرداخت وجه آن خودداری کنند»؛ پس نمی‌توان این برگه را چک دانست اما از طرف دیگر، با ارائه آن به بانک محال‌علیه، امکان پرداخت وجه و کارسازی آن نباشد. پس اگر این برگه پرداخت شدنی نیست، پس اساساً چک هم نمی‌تواند باشد. صراحت بیشتر قانون‌گذار در انتهای تبصره ۱ مشخص شده است که بیان می‌دارد: «در کلیه برگه‌های دسته‌چک‌های ارائه‌شده پس از تاریخ فوق‌الذکر باید این عبارت روی برگه چک درج شود که صدور و پشت‌نویسی بدون درج در سامانه صیاد فاقد اعتبار است»؛ پس یعنی قانون‌گذار این چک را از اعتبار تجاری خارج کرده و قائل به اعتبار مدنی آن شده است. هرچند برخی قانون‌گذاران صدور چک را بیشتر ناظر به مقوله پرداخت چک می‌دانند، به نظر می‌رسد اصلاحات سال ۱۳۹۷ غالباً مرتبط با فرایند صدور است؛ مانند سوء‌اثر ناشی از صدور چک پرداخت نشدنی؛ پیش‌بینی سامانه صیاد برای صدور؛ اعتبارسنجی و سقف اعتبار برای صدور و امثالهم. پس اگر حکم قانون ناظر بر عدم شمول آن ذیل قانون صدور چک است، پس به عبارتی منظور قانون‌گذار این بوده که اساساً چک صادر نشده و مفهوم مخالف برگرفته از عبارت این است که فقط در خصوص چک‌هایی که تا قبل از این تاریخ صادر شده‌اند، می‌توان بدون ثبت در سامانه اقدام کرد و پس از این تاریخ چک صادر نمی‌شود، مگر اینکه در سامانه صیاد ثبت شود.

دلیل لفظی دیگر نسبت به سند مدنی بودن این برگه، عبارت «صدور هر برگه چک مستلزم ثبت هویت دارنده، مبلغ و تاریخ مندرج در چک برای شناسه یکتای برگه چک توسط صادرکننده بوده» است؛ چراکه صدور را منوط به ثبت اطلاعات دارنده در سامانه کرده و از ظاهر الفاظ برداشت می‌شود که اگر ثبت نشد اساساً صادر نشده است. در واقع آنچه مدنظر قانون‌گذار در اصلاحات جدید بوده است، تشریفات کردن اعلام اراده در عمل صدور چک به ثبت در سامانه بوده؛ چنانچه برخی نویسندگان اساساً عملیات براتی را به دلیل آنکه اعلام اراده صادرکننده به‌واسطه امضا در خود سند منعکس می‌شود، سابق‌براین و نسبت به تمام اسناد تجاری، عملی تشریفات دانسته‌اند.^۱ براین اساس، صدور چک محتاج طی تشریفات خاصی است که قانون برای

۱. سالاریان، محمدامین و صادق عبدی، **اسناد تجاری داخلی و بین‌المللی**، تهران: مهر کلام، ۱۴۰۰، صص ۹۳ و ۹۴.

آن برشمرده است؛ در واقع امضای چک، ثبت صدور و انتقال چک در سامانه صیاد، جزء ماهیت چک محسوب شده که بدون آن، چک اصلاً صادر نشده است. با این توضیح، چنانچه برخی نویسندگان صدور چک را عمل حقوقی متضمن دخالت سه نفر و عمل صدور چک را به معنای دستور پرداخت به بانک دانسته‌اند^۱ و همان‌گونه که در حقوق فرانسه، دستور صادرکننده به بانک برای پرداخت وجه صریحاً در تعریف چک بیان شده و صدور چک را متضمن دستور پرداخت دانسته است،^۲ واضح می‌شود که هدف در اصلاحات اخیر قانون صدور چک، صدور دستور پرداخت به بانک فقط از طریق سامانه و با ثبت چک در سامانه بوده است؛ بنابراین طبق تبصره ۱ ماده ۲۱ مکرر قانون مذکور، در فرض عدم ثبت چک در سامانه اساساً بانک دستوری برای پرداخت از سوی صادرکننده دریافت نکرده است.

ثالثاً در شرایطی که فقط چند سال از تصویب قانون مذکور و اصلاحات آن می‌گذرد، تمسک به هدف قانون‌گذار از اصلاحات به‌راحتی قابل‌اثبات و استناد است؛ در شرایطی که با افزایش چک‌های بلامحل، زندانیان جرائم غیرعمد و مالی به‌صورت چشمگیر افزایش یافته بود و حوادثی از قبیل آتش‌سوزی ساختمان پلاسکو، که منجر به از بین رفتن تعداد زیادی از برگه چک‌های موجود در گاوصندوق‌های داخل ساختمان شد، قانون‌گذار با دو هدف اقدام به اصلاح قانون صدور چک کرد. اولاً اعتبارزدایی از فیزیک چک و اعتبار بخشیدن به سامانه‌های بانک مرکزی در راستای مقابله با جرایمی از قبیل سرقت، کلاهبرداری و جعل و از طرف دیگر مهیا کردن شرایط رصد نظام مالی کشور به‌خصوص در مواجهه با فرار مالیاتی و پول‌شویی. ثانیاً قانون‌گذار به دنبال ایجاد محرومیت‌های مالی مصرح ماده ۵ مکرر برای صادرکنندگان چک‌های بلامحل بوده است. چک الکترونیک که در تبصره ۱ ماده ۱ تعریف شده، اساساً نهادی است که فیزیک برگه وجود خارجی ندارد و رویکرد قانون‌گذار حرکت به تماماً الکترونیکی کردن چک بوده چنانکه در بند ج ماده ۱۰ برنامه هفتم پیشرفت مقرر شد تا سال ۱۴۰۵، چک کاغذی به صورت کامل از شبکه بانکی کشور حذف شود؛^۳ اما چون موانعی در این مسیر وجود دارد، در دوره کنونی به‌عنوان دوره

۱. ستوده تهرانی، حسن، **حقوق تجارت**، ج ۳، تهران: نشر دادگستر، ۱۳۷۵، ص ۱۲۷.

۲. عرفانی، محمود، **حقوق تجارت تطبیقی**، ج ۶ تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۸، ص ۸۲.

۳. ج- بانک مرکزی مکلف است به‌گونه‌ای برنامه‌ریزی نماید که تا پایان سال سوم برنامه، چک‌های کاغذی در نظام بانکی صادر نگردد.

گذار، فیزیک و سامانه در کنار هم تعریف شد. با این حال، در فرض مغایرت مندرجات برگه با سامانه، ماده ۲۱ مکرر قانون صدور چک، مبنای پرداخت را مبلغ و تاریخ مندرج در سامانه قرار داده است. هرچند در حال حاضر بانک مرکزی بنابر مصلحت‌اندیشی، بانک‌ها را مکلف به برگشت چک به دلیل مغایرت کرده است.

رابعاً بانک مرکزی به‌عنوان نهاد ناظر و مقررره گذار بر حوزه بانکی در خصوص چنین چک‌هایی بخش‌نامه شماره ۱۱۷۵۳۳ مورخ ۱۴۰۱/۵/۱۱ را صادر کرده است. بخشنامه مذکور بیان می‌دارد: «این اعلامیه بدون درج "کد رهگیری" و در قالب و شکلی متمایز از گواهی‌نامه‌های مرسوم عدم پرداخت چک است و صرفاً مؤید و متضمن عدم امکان اقدام بر روی چک به دلیل ثبت نشدن چک در سامانه صیاد است». بخشنامه مذکور در راستای حل مشکل نکول و به‌عنوان سند نکول نزد مراجع قضایی صادر شده؛ چراکه با عدم صدور گواهی عدم پرداخت توسط بانک محال‌علیه، مرجع قضایی هیچ دلیلی نسبت به نکول از پرداخت چنین چکی نداشت که با اعطای گواهی عدم ثبت در سامانه، مشکل حل شد تا دادگاه بتواند فرایند رسیدگی به این سند مدنی نکول‌شده را آغاز کند. عدم صدور گواهی عدم پرداخت و صدور گواهی عدم ثبت در سامانه دلیل دیگری بر سند تجاری نبودن برگه ثبت‌نشده در سامانه است تا بدین طریق امکان رسیدگی به سند مدنی نکول‌شده فراهم گردد. نظریه مشورتی شماره ۷۵۳/۱۴۰۲/۷ مورخ ۱۴۰۲/۱۰/۱۶ و

تبصره- چک‌های کاغذی صادرشده بانکی قبل و بعد از لازم‌الاجرا شدن این قانون تا مصرف و هزینه کامل آن‌ها در سنوات بعد نیز معتبر است.

۱. اولاً، به‌موجب تبصره یک اصلاحی ۱۴۰۰/۱/۲۹ ماده ۲۱ مکرر قانون صدور چک مصوب ۱۳/۸/۱۳۹۷، ثبت چک در سامانه صیاد، شرط اعتبار و شمول قوانین مربوط به چنین سندی است و در صورت عدم ثبت در این سامانه، چک ماهیت تجاری خود را از دست می‌دهد و دارنده نمی‌تواند از مزایای اسناد تجاری از جمله ظهرنویسی استفاده کند و روابط طرفین تابع عموماً قانون مدنی است.

ثانیاً چنانچه بانک در اجرای مقررات یادشده به‌دلیل عدم ثبت چک در سامانه صیاد از پرداخت وجه چک و صدور گواهی عدم پرداخت خودداری و دارنده، وجه چک را با تقدیم دادخواست بدون انضمام گواهی عدم پرداخت مطالبه کند، همان‌گونه که آورده شد، سند مذکور به‌عنوان سند عادی و غیرتجاری محسوب می‌شود و وجه آن وفق مقررات قانون مدنی قابل مطالبه است.

ثالثاً، با توجه به اینکه در فرض سؤال امکان ظهرنویسی چک به لحاظ عدم ثبت در سامانه وجود ندارد، ظهرنویسی فیزیکی مشمول مقررات قانون تجارت و قانون یادشده نیست و تشخیص نوع رابطه دارنده با صادرکننده و همچنین ظهرنویس با لحاظ ماده ۴۰۳ قانون تجارت مصوب ۱۳۱۱، امری موضوعی و مصادافی است که بر عهده مرجع قضایی رسیدگی‌کننده است.

نظریه مشورتی شماره ۸۵۷/۱۴۰۰/۷ مورخ ۱۴۰۰/۱۱/۱۸ اداره حقوقی قوه قضائیه نیز با بیان دلایلی از این قبیل، چک ثبت‌نشده در سامانه را فاقد وصف تجاری دانسته‌اند.

۲. آثار مترتب بر شناسایی ماهیت مدنی یا تجاری

چنانچه در مقدمه بحث بیان شد، ماهیت مدنی یا تجاری چک ثبت‌نشده در سامانه به لحاظ تقویت موضع دارنده در مطالبه حقوق مالی‌اش و رعایت انصاف و عدالت مؤثر است. قائلین به سند تجاری بودن بر این باورند که نگاه توسعه‌دهنده باب مستثنیات دین در سال‌های اخیر، نظام قضایی را از کارآمدی لازم خارج کرده و موجب افزایش هزینه معاملات و دشواری اجرای عدالت شده است پس در مواقع ابهام قانون، تا حد ممکن باید تفسیری ارائه شود که با ابزار مناسب بتواند منافع طلبکار را تأمین کند. به تعبیر قائلین به این نظر، هدف اصلی قانون صدور چک ایجاد سازوکار محکم و منسجم‌تر برای وصول مطالبات دارنده چک بوده است؛ چراکه در قانون تجارت، چک و سفته تقریباً هیچ مزیت نسبی به یکدیگر ندارند و این قانون صدور چک بوده که تمامی مزایای چک را ایجاد کرده و رتبه بالاتری از اعتبار تجاری را برای آن قائل شده است.

با عنایت به آنچه ناظر بر ضرورت حمایت قانون از طلبکار (دارنده) بیان شد، مسموع دانستن دعوای الزام به ثبت چک دارای مزایای متعدد عملی و اجرایی است؛ از جمله اولاً نتیجه سند مدنی دانستن چک ثبت‌نشده در سامانه، نقل ذمه از صادرکننده به ضامن و ظهرونیست است که با روح مسئولیت تضامنی در اسناد تجاری^۲ در تناقض است. ثانیاً مشکل دیگری که دارنده با آن مواجه خواهد شد، فرایند دادرسی دشوار با هزینه بالاتر است؛ چراکه در ازای هزینه و اخواست به میزان دو درصد از وجه چکی که مشمول قانون تجاری است باید علاوه بر تودیع خسارت احتمالی، هزینه دادرسی بیشتری پرداخت نماید. ثالثاً در صورتی که این برگه سند مدنی دانسته

۱. همان‌گونه که در تبصره یک الحاقی مصوب ۱۳۹۷/۸/۱۳ آمده بود و در اصلاحی ۱۴۰۰/۱/۲۹ تصریح شده است، چک‌های صادره از دسته چک‌های پیش از زمان مذکور در تبصره، مشمول قانون زمان ارائه دسته چک است و از طرفی صدور و پشت‌نویسی چک بدون درج در سامانه صیاد، فاقد اعتبار است که در این صورت روابط طرفین تابع عموماًت قانون مدنی است؛ بنابراین مقنن عدم ثبت در سامانه صیاد را صرفاً از موجبات خارج شدن چک از شمول قانون صدور چک و مشمول مقررات عام قانون مدنی دانسته است و ضمانت اجرای کیفری برای عدم ثبت در این سامانه پیش‌بینی نکرده است؛ لذا با عنایت به اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها و ماده ۲ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، صرف عدم ثبت صدور یا پشت‌نویسی چک در سامانه صیاد وصف مجرمانه ندارد. ۲ سالاریان، محمدمامین و صادق عبدی، پیشین، ص ۵۸.

شود، مطالبه خسارت تأخیر تأدیه آن از تاریخ تقدیم دادخواست خواهد بود؛ درحالی‌که اگر چک باشد، از تاریخ موعد چک قابل مطالبه است. رابعاً شناسایی ماهیت تجاری و الزام به ثبت، منجر به تحمیل محرومیت‌های قانونی ناشی از برگشت چک بر صادرکننده و استفاده از مزایای قانون صدور چک نسبت به تأمین خواسته^۱، صدور اجرائیه ثبتی^۲ و قضایی و مزایای مسئولیت تضامنی صادرکننده و صاحب حساب، توسط دارنده خواهد شد. باتوجه‌به چالش‌های ایجاد شده برای دارنده و مزایای مذکور، دادخواست الزام به ثبت چک در سامانه توسط قائلین به سند تجاری بودن برگه چک مسموع دانسته شده و برای آن چندین استدلال را مطرح کرده‌اند.

قائلین به سند تجاری لازمه تعهد قراردادی را این چنین می‌دانند که در صورت صدور فیزیک چک، باید بتوان الزام به ثبت آن در سامانه را در راستای اجرای تعهد تقاضا کرد و الا صدور چنین چکی اساساً نمی‌تواند در قبال تعهد طرف مقابل قرار گیرد؛ چراکه هدف ضمنی امضای برگه چک، ایجاد تعهد بر مبنای الزامات قانونی چک است پس برگه باید طبق قواعد قانون تجارت تفسیر شود و امکان الزام متعهد به اجرای تعهدات قانونی را ممکن ساخت. در واقع زمانی که در قراردادی چنین شرط شود که ثبت چک موصوف در سامانه، منوط به اجرای تعهدات طرف مقابل است؛ با فرض ایفای تعهدات طرف مقابل، حق طرح دعوی الزام به ثبت چک در سامانه به‌عنوان الزام به شروط قراردادی برای متعهدله پابرجاست؛ پس در سایر مبادلات نیز به این دلیل که چنین شرطی به‌صورت ضمنی وجود دارد، همواره می‌توان الزام به ثبت را مطالبه کرد. به بیان دیگر امضای فیزیک سندی که از طرف بانک با شرایط شکلی چک صادر شده است، توسط صادرکننده مطابق با مواد ۲۲۰، ۲۲۴ و ۲۲۵ قانون مدنی، حاکی از شکل‌گیری تعهدی عرفی مبنی بر ثبت چک در سامانه به‌عنوان ملتزم شدن طرفین قرارداد به نتایج و آثار عرفی تعهداتشان است. از طرف دیگر، قانون تجارت بیان کرده که چک با رعایت شرایطی صادر می‌شود، دارنده می‌تواند از مزایای این قانون استفاده کند^۳ و بنابراین نظر که اجرای قانون نیازی به اعلام اراده

۱. دمرچیلی، محمد، علی حاتمی و محسن قرائی، **قانون تجارت در نظم حقوقی کنونی**، تهران: انتشارات خلیج فارس، ۱۳۸۰، ص ۵۳۵.

۲. دمرچیلی، محمد، علی حاتمی و محسن قرائی، پیشین، صص ۵۴۳-۵۴۶.

۳. اسکینی، ربیعا، **حقوق تجارت (برات، سفته، قبض انبار، اسناد در وجه حامل و چک)**، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۸۹، ص ۲۱۹.

یا انجام عملی از طرف شخص متعهد ندارد،^۱ می‌توان الزام به ثبت در سامانه را از دادگاه مطالبه کرد.

در مقابل مدعی این دو استدلال مبنی بر اینکه اولاً شرط ثبت در سامانه یک شرط بنایی است که به صورت ضمنی در قرارداد بین طرفین وجود دارد، پس عدم ثبت در واقع ترک فعل برخلاف همین شرط بوده است؛ پس می‌توان الزام متعهد برای عمل به شرط را از دادگاه خواست و ثانیاً الزام به ثبت چک در سامانه همانند اقدام به تنظیم سند در مورد ملک، تشریفات رسمی است که توسط قائلین به ماهیت تجاری برگه چک ثبت‌نشده در سامانه بیان شد، قائلین به ماهیت مدنی سند مذکور چند دلیل اقامه کرده‌اند. با این توضیح که محل اختلاف در خصوص صدور یا عدم صدور چک دانسته‌اند؛ بدین نحو که قائلین به ماهیت مدنی، اساساً چک را صادر نشده می‌دانند؛ پس با توجه به ماهیت مدنی سند مذکور، الزام به ثبت مفهوم پیدا نمی‌کند.

۱. تبصره ۱ ماده ۲۱ مکرر بیان داشته است که اگر چک ثبت نشود، فاقد اعتبار است و مشمول این قانون نیست و در متن چک هم صراحتاً همین امر آمده است. پس بدواً و اساساً باید قائل به عدم صدور چک شد؛ چراکه بانک محال‌علیه حتی امکان صدور گواهی عدم پرداخت برای این چک را ندارد. پس به قیاس اولویت دادگاه امکان الزام به ثبت آن و ایجاد وصف تجاری را نخواهد داشت؛ کما اینکه اداره حقوقی قوه قضائیه در نظریه مشورتی به شماره ۱۹۳/۱۴۰۳/۷ مورخ ۱۴۰۳/۰۵/۲۰، صراحتاً طرح دعوای الزام صادرکننده به ثبت چک در سامانه صیاد را غیرمسموع دانسته است.^۲ لازم به ذکر است که حکم اخیر در ماده ۲۱ مکرر با

۱. کاتوزیان، ناصر، دوره مقدماتی حقوق مدنی، اعمال حقوقی (قرارداد - ایقاع)، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۴، ص ۵.

۲. اولاً، در فرض سؤال که صادرکننده چک بدون ثبت آن در سامانه صیاد، چک را تنظیم و به دارنده تحویل داده است، دارنده نمی‌تواند دعوای الزام صادرکننده به ثبت چک در سامانه صیاد را اقامه کند؛ زیرا از تبصره اصلاحی ماده ۲۱ مکرر (۲۹/۱/۱۳۰۰) قانون صدور چک مصوب ۱۳۵۵ با اصلاحات و الحاقات بعدی چنین مستفاد است که ثبت در سامانه صیاد از شرایط صدور چک است و لذا اگر در زمان صدور چک، در این سامانه ثبت نشده باشد، چک یادشده از شمول قانون صدور چک خارج است. همچنین وفق تبصره اصلاحی یادشده، قید عبارت «صدور و پشت‌نویسی چک بدون درج در سامانه صیاد فاقد اعتبار است» در متن چک الزامی است و دارنده‌ای که به‌رغم قید این عبارت در چک و بدون رعایت این ترتیبات چک را پذیرفته است، عملاً خود را از مزایای قانونی محروم کرده است و لذا دعوای وی دایر بر الزام صادرکننده به ثبت چک در سامانه صیاد مسموع نیست.

ثالثاً، به‌موجب تبصره یک (اصلاحی ۱۴۰۰/۱/۲۹) ماده ۲۱ مکرر قانون صدور چک مصوب ۱۳۵۵ با اصلاحات و الحاقات بعدی، صدور و ظهرنویسی چک‌های صادره از دسته‌چک‌های از ابتدای سال ۱۴۰۰ (چک صیادی) در^۳

- حکم ماده ۳ قانون صدور چک متفاوت است؛ چراکه براساس نظر برخی نویسندگان^۱، مستتبط از ماده ۳ این است که اگر در متن چکی که به درستی صادر شده اما تردیدی در آن گنجانده شده باشد، بانک از پرداخت وجه با مسئولیت صادرکننده امتناع خواهد ورزید که با حکم تبصره ۱ ماده ۲۱ متفاوت است. در اصلاحات اخیر، عدم ثبت در سامانه به منزله عدم صدور چک بوده و از باب وجود تردید در صدور که مورد اشاره ماده ۳ بوده، نیست.
۲. ثبت چک در سامانه اساساً شرط نیست؛ بلکه از تشریفات صدور آن است و این اعلام باید با آزادی اراده صورت گیرد.^۲ در واقع ثبت چک در سامانه مانند تحریر برگه چک جزو ارکان تکوینی صدور چک و مشمول قانون صدور چک ۱۳۹۷ است. با این توضیح، عدم استماع دعوی الزام به ثبت، ناشی از عدم وجود واقعی حق برای مدعی در عالم ثبوت است؛ چراکه قانون، چک بدون ثبت در سامانه را اساساً سند تجاری به حساب نمی‌آورد؛ پس در عالم اعتبار توسط قانون چنین حقی برای مدعی شناخته نشده است.
۳. براساس قاعده اقدام وقتی چکی که روی آن عبارت «صدور و پشت‌نویسی چک بدون درج در سامانه صیاد فاقد اعتبار است» درج شده است، توسط دارنده دریافت می‌شود، مسئولیت ناشی از عدم ثبت چک در سامانه بر عهده خود اوست و قانون موظف به حمایت از حقوق دارنده‌ای که خود به دریافت چنین چکی اقدام کرده است، نیست. مضاف بر این، طبق ماده ۳۱۴ قانون تجارت، صدور چک عمل ذاتاً تجاری نیست؛ پس لزومی ندارد که فلسفه حمایت از تجار و اعمال تجاری بر هر نوع از چک، هر چند توسط تجار صادر نشده باشد، تعمیم داده شود.

→ سامانه صیاد انجام می‌گیرد و این فرایند جایگزین شیوه صدور و انتقال چک به نحو مذکور در قانون تجارت است؛ بنابراین در صورتی که صدور و ظهرنویسی چک در سامانه صیاد انجام گرفته باشد، با توجه به اینکه مقنن در اصلاحات قانون صدور چک مصوب ۱۳۵۵ با اصلاحات و الحاقات بعدی راجع به شیوه ضمانت از صادرکننده یا ظهرنویسان مقررهای بیان نکرده و حکم خاصی ندارد؛ براین اساس، همچنان ضمانت برابر مقررات قانون تجارت انجام می‌گیرد و ثبت آن در سامانه صیاد الزامی نیست؛ اما چنانچه صدور و یا ظهرنویسی چک‌های فوق (چک صیادی) بدون ثبت در سامانه صیاد انجام گرفته باشد، از آنجاکه در این فرض، صدور و ظهرنویسی چک بدون درج در این سامانه فاقد اعتبار است و روابط طرفین تابع عمومات قانون مدنی است، ضمانت از صادرکننده یا ظهرنویس نیز از شمول قانون صدور چک خارج و مشمول مقررات عام قانون مدنی است.

۱. خزاعی، حسین، **حقوق تجارت (اسناد تجاری)**، ج ۴، تهران: نشر قانون، ۱۳۸۵، ص ۱۸۹.
۲. توکلی، محمد مهدی، پیشین، ص ۹۰.

۴. دادگاه یا هر مرجع دیگری صلاحیت تبدیل سند عادی به سند لازم‌الاجرا را ندارد. در واقع در وضعیتی که میان عادی بودن سند یا لازم‌الاجرا بودن آن شک باشد، باید به قدر متیقن اکتفا شود؛ لذا برگه موصوف یک سند عادی است که دلیلی برای لازم‌الاجرا بودن آن وجود ندارد.

۵. الزام به ثبت چک در سامانه اساساً امر ترافیعی نیست پس باتوجه به اینکه دادخواست الزام را تنها می‌توان در خصوص امور ترافیعی خواست، اصولاً امکان طرح دادخواست الزام به ثبت چک در سامانه وجود ندارد، مگر اینکه به طریق دیگری ثابت شود میان دارنده و صادرکننده قراردادی نسبت به این امر وجود داشته است که در این صورت با عنایت به قواعد عمومی حقوق تعهدات، استماع دعوای الزام به ثبت قابل دفاع خواهد بود.

با عنایت به رویکرد عمل‌گرا از سوی موافقین و مورد ادعای ایشان در جهت اجرای عدالت و همسو شدن با سیاست ایجاد سرعت در فرایند رسیدگی و کاهش تعداد پرونده‌های انباشت شده در محاکم از طریق افزایش سرعت رسیدگی منجر به پذیرش طرح دعوای الزام به ثبت چک در سامانه می‌شود. کماینکه اثبات دعوا بر پایه مدنی بودن سند پیچیدگی فراوانی را به دنبال خواهد داشت؛ به این صورت که دائن باید بدو از باب مسئولیت مدنی ورود کرده و ثابت کند صادرکننده مرتکب تقصیر شده که با توجه به رویه قضایی موجود، اثبات تقصیر، انتساب آن به صادرکننده اثبات ضرر ناشی از آن کاری دشوار و زمان‌بر است. باین‌حال تالی فاسد ناشی از این رویکرد، منجر به شناسایی ماهیت مجزا برای فیزیک چک در کنار سامانه و عدم تحقق اهداف قانون‌گذار از اصلاحات اخیر نسبت به حرکت به تماماً الکترونیکی کردن چک و رسیدن به هدف مندرج در بند ج ماده ۱۰ قانون برنامه هفتم پیشرفت جمهوری اسلامی ایران خواهد شد. علاوه بر این، پذیرش دعوای الزام به ثبت، تعارضات اجرایی دیگری را در پی دارد؛ به‌عنوان مثال در فرضی که چک براساس فیزیک، ظهرونیسی شده باشد؛ اما ثبت سامانه‌ای نشده باشد، با مبنای پذیرش دعوای الزام، باید حکم به مسموع بودن دعوا داد؛ حال آنکه ممکن است در همین فاصله، ذی‌نفع نهایی مندرج در سامانه، چک را وصول کند؛ بنابراین هرچند فواید مطرح‌شده نسبت به مسموع بودن دعوای مذکور تا حدودی منطقی و قابل دفاع است؛ پذیرش دعوای الزام در محاکم، علاوه بر ایجاد تعارضات این‌چنینی، تلاش چندساله در راستای حذف فیزیک چک را بی‌اثر خواهد کرد.

نتیجه‌گیری

پیشینهٔ تقنینی در خصوص چک نشان‌دهنده توجه همیشگی قانون‌گذار نسبت به کاهش تعداد چک‌های برگشتی و بلامحل است؛ به‌نحوی که اعتبار چک را به‌عنوان ابزار پرداختی مطمئن حفظ و از حقوق دارندهٔ آن حمایت کند. اصلاحات سال ۱۳۹۷ و ۱۴۰۰ قانون صدور چک نه‌تنها از این مسئله مستثنا نبوده، بلکه محرومیت‌های جدی را برای دارندگان چک برگشتی اعمال کرده است و درعین‌حال قانون‌گذار تلاش کرده تا با استفاده از ظرفیت تکنولوژی در راستای حذف کامل فیزیک چک و تماماً الکترونیکی شدن آن گام بردارد تا اعتبار را از فیزیک چک بگیرد و آن را به سامانه‌های بانک مرکزی منتقل کند. پس در پاسخ به پرسش اصلی نوشتهٔ حاضر، علاوه بر تصریحات متعدد به‌ویژه در ماده ۲۱ مکرر، استناد به روح کلی قانون تقویت‌کننده ماهیت مدنی برای سند مذکور است؛ با این توضیح، هر تفسیری از متن که خلاف اهداف قانون‌گذار از اصلاحات موصوف باشد، قابل پذیرش نیست. به عبارت دیگر، هر آنچه سابقاً به‌عنوان دلیل نسبت به ماهیت تجاری بیان شد، نوعی اجتهاد در مقابل نص صریح قانون‌گذار است. درست است که قائلین به تجاری بودن برگهٔ ثبت‌نشده در سامانه، به دنبال حمایت از دارنده هستند، اما حمایت واقعی زمانی رخ می‌دهد که با تغییر فرهنگ سنتی مردم، به چک ثبت‌شده در سامانه با هزاران فایده و مزیت، اعتبار داده شود؛ نه آنکه به دنبال راهکاری برای بی‌اعتباری قصد و نیت مقنن باشیم. اصولاً شناسایی ماهیت تجاری برای برگه‌ای که برخلاف حکم قانون‌گذار در سامانه ثبت نشده است بر پایه تحلیل و استدلال مبتنی به قواعد حقوق تعهدات است، درحالی‌که موضوع مانحن‌فیه در حوزه حقوق اسناد تجاری است؛ آن هم نه اسناد تجاری صد سال پیش بلکه اسناد تجاری الکترونیک که مبتنی بر نیاز روز ایجاد شده‌اند. همان‌گونه که در متن به‌صورت تفصیلی دلایل متعدد بیان شد، تلقی کردن برگه چک به‌عنوان سند مدنی به نحو بهتری در راستای تحقق اهداف قانون‌گذار است. هرچند در خصوص مسموع بودن دعوی الزام به ثبت، استدلالات و فواید عملی بیان شد؛ با این حال چنان‌که در بخش پایانی اشاره گردید، تالی فاسد آن بیش از فوایدی است که برشمرده شد.

منابع

کتاب

۱. اسکینی، ربیعا، **حقوق تجارت (برات، سفته، قبض انبار، اسناد دروجه‌حامل و چک)**، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۹.
۲. توکلی، محمدمهدی، **منظومه چک**، تهران: مکتوب آخر، ۱۴۰۲.
۳. خزاعی، حسین، **حقوق تجارت (اسناد تجاری)**، ج ۳، تهران: نشر قانون، ۱۳۸۵.
۴. دمرچیلی، محمد، علی حاتمی و محسن قرائی، **قانون تجارت در نظم حقوقی کنونی**، تهران: انتشارات خلیج فارس، ۱۳۸۰.
۵. سالاریان، محمدمامین و صادق عبدی، **اسناد تجاری داخلی و بین‌المللی**، تهران: مهر کلام، ۱۴۰۰.
۶. ستوده تهرانی، حسن، **حقوق تجارت**، ج ۳، تهران: نشر دادگستر، ۱۳۷۵.
۷. شهیدی، مهدی، **تشکیل قراردادها و تعهدات**، تهران: انتشارات مجد، ۱۳۹۸.
۸. عرفانی، محمود، **حقوق تجارت تطبیقی**، ج ۶، تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۸.
۹. کاتوزیان، ناصر، **دوره‌ی مقدماتی حقوق مدنی، اعمال حقوقی (قرارداد - ایقاع)**، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۴.
۱۰. مرادی، یاسر و محمد نوری، **چک (نکات کاربردی؛ از صدور تا پرداخت)**، تهران: انتشارات اندیشه ارشد، ۱۴۰۱.

مقاله

۱۱. کریمی‌منش، زینب و علی قاضی، «ماهیت حقوقی عدم ثبت چک در سامانه صیاد»، **پانزدهمین کنفرانس بین‌المللی حقوق و علوم قضایی**، ۱۴۰۲.
۱۲. یاورپور، محمد، «بررسی ضمانت اجرای عدم ثبت چک صیادی»، **هشتمین کنفرانس بین‌المللی فقه، حقوق، روان‌شناسی و علوم تربیتی در ایران و جهان اسلام**، ۱۴۰۳.

قوانین

۱۳. قانون اصلاح قانون صدور چک مصوب ۱۳۹۷ با اصلاحات بعدی.
۱۴. قانون برنامه پنج‌ساله هفتم پیشرفت جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۴۰۳.
۱۵. قانون تجارت مصوب ۱۳۱۱.
۱۶. قانون صدور چک مصوب ۱۳۵۵ با اصلاحات و الحاقات بعدی.
۱۷. قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۰۴ با اصلاحات بعدی.
۱۸. قانون مدنی مصوب ۱۳۰۷ با اصلاحات و الحاقات بعدی.
۱۹. لایحه قانونی چک بی‌محل مصوب ۱۳۳۱.
۲۰. لایحه قانونی راجع به چک بی‌محل مصوب ۱۳۳۷.

References

Books

1. Eskini, Rabia. *Commercial Law (Bill of Exchange, Promissory Note, Warrant, Bearer Bonds and Check)*, Tehran: SAMT Publications, 2018. (in Persian)
2. Tavakoli, Mohammad Mahdi. *The System of Checks*, Tehran: Maktoob Akhar, 2023. (in Persian)
3. Khazaei, Hossein. *Laws of Commerce (Commercial documents)*, Tehran: Nashr-e Qanun, 2006. (in Persian)
4. Damerchili, Mohammad, Ali Hatami and Mohsen Gharai. *Commercial Law in the Current Legal Order*, Tehran: Khalij-e Fars Publications, 2001. (in Persian)
5. Salarian, Mohammad Amin and Sadegh Abdi. *Domestic and International Commercial Documents*, Tehran: Mehr Kalam, 2021. (in Persian)
6. Sotoudeh Tehrani, Hassan, *Commercial Law*, Tehran: Dadgostar Publishing, 1996. (in Persian)
7. Shahidi, Mahdi. *Formation of Contracts and Obligations*, Tehran: Majd Publications, 2019. (in Persian)
8. Erfani, Mahmoud. *Comparative Commercial Law*, Vol. 6. Tehran: Jangal Publications, 2009. (in Persian)
9. Katouzian, Nasser. *Preliminary Course on Civil Law: Legal Acts (Contracts and Unilateral Declarations of Will)*, Tehran: Sherkat-e Sahami Enteshar, 2005. (in Persian)
10. Moradi, Yaser, and Mohammad Nouri. *Checks (Practical Points; from Issuance to Payment)*, Tehran: Andishe Arshad Publications, 2022. (in Persian)

Articles

11. Karimi-Manesh, Zeinab and Ali Ghazi. "The Legal Nature of Non-Registered Checks in the Sayyad System," *15th International Conference on Law and Judicial Sciences*, 2023. (in Persian)
12. Yavarpour, Mohammad. "Investigating the Legal Consequences of Non-Registered Sayyadi Checks," *8th International Conference on Jurisprudence, Law, Psychology, and Educational Sciences in Iran and the Islamic World*, 2024. (in Persian)

Laws

13. Amended Law on Check Issuance, 2018 and Subsequent Amendments. (in Persian)
14. The Seventh Five-Year Development Plan of the Islamic Republic of Iran, 2024. (in Persian)
15. Commercial Code, 1932. (in Persian)
16. Check Issuance Law, 1976. (in Persian)
17. General Penal Code, 1925. (in Persian)
18. Civil Code, 1928. (in Persian)
19. Legal Bill on Uninsufficient Fund Check, 1952. (in Persian)
20. Legal Bill on Uninsufficient Fund Check, 1958. (in Persian)

The Nature of Unregistered Check in SAYAD System and the Possibility of Filing a Lawsuit to Require Registration

Yaser Moradi*

Mohammad Amin Safarzadeh**

Abstract

The extensive use of check and the necessity of supervising the entire process from issuance to collection have drawn particular attention from legislator regarding this commercial instrument. The main related law is Check Issuance Law as amended recently which is aimed to prevent the issuance of nonsufficient fund checks and move forward to fully electronic documentation that led to establishment of SAYAD System requiring check registration. However, due to the lack of cultural awareness and the existing traditional mindset of many users regarding this commercial document, a new problem emerged: the non-registration of check in the system which entails various social and legal consequences. The primary raised issue is the “legal nature of an unregistered check in terms of being a civil or commercial document.” The answer, impacts the rights of the check holder, leading to another issue: “The possibility of filing a lawsuit to require the registration of a check against the issuer?” This research, adopting a descriptive-analytical approach and studying library sources and relevant laws accompanied by collecting legal experts’ opinions and arguing based on legal texts, arrived at clear answers to the aforementioned issues. The final conclusion of this article, after presenting detailed reasons of both sides of the discussion, rejects the arguments of those theorists who consider this unregistered document as commercial. By proving its civil nature, the arguability of the claim to require the registration of a check in SAYAD System will also be rejected. Therefore, efforts should be made to promote public awareness of check registration requirement and encourage trust in systems of Central Bank of Iran.

Keywords:

Commercial Documents, Duty to Register, Electronic Check, SAYAD System, Check Issuance.

* Ph.D., Faculty of Law, Mofid University, Qom, Iran (Corresponding Author)
yaser110us@gmail.com

** L.L.M Student, Faculty of Islamic Studies & Law, Imam Sadiq University, Tehran, Iran
ma.safarzadeh@isu.ac.ir